

KS. EMIL STANULA CSSR

Warszawa, ATK

UWAGI NA TEMAT ZNACZENIA SŁOWA „MEDYTACJA” W KOMENTARZACH BIBLIJNYCH ŚW. HILAREGO Z POITIERS

„Medytacja” w religiach¹ szczególnie w chrześcijaństwie oznacza jedną z różnorodnych form praktyki życia duchowego². W Piśmie św. medytacją określa się po pierwsze powtarzanie szeptem prawa boskiego z równoczesnym rozważaniem jego treści³, po drugie pamięć o cudownych wydarzeniach przeszłości starotestamentalnej⁴, po trzecie wspomnienie przeżytego wydarzenia z równoczesnym zastanawianiem się nad jego znaczeniem⁵.

W najstarszej literaturze patrystycznej medytacją również nazywano powtarzanie szeptem słów Pisma św., zwłaszcza wierszy Psalmów. Czyniono to w celu przyswojenia sobie słów Boga i uczynienia z nich pokarmu duszy — stąd tę praktykę określano „ruminatio” — trawienie lub przeżuwanie⁶. To samo znaczenie spotyka się w literaturze monastycznej⁷. Zwracano szczególną uwagę, aby w czasie fizycznych zajęć powtarzać zdania Pisma św. nie tylko „ustami” lecz przede wszystkim „sercem”⁸.

Podkreśla się, iż począwszy od Pisma św. poprzez najstarszych autorów patrystycznych aż do czasów współczesnych, pojęcie medytacji zachowało z jednej strony element niezmienny i trwały, którym jest Pismo św. jako jej przedmiot, z drugiej strony element rozwojowy, którym jest wzrost czynnika intelektualnego i refleksyjnego: od mechanicznego powtarzania szeptem słów tekstu świętego, poprzez ich zapamiętanie, aż do takiego wnikania w ich treść, iż można tę czynność określić słowem „przeżuwanie”⁹.

¹ Mówi się o medytacji w filozofii, w sztuce malarskiej, muzyce. Jest jednym z istotnych elementów w religiach Wschodu. *Studia Missionalia*, t. 25 — *Méditation dans le christianisme et les autres religions*, Rome 1978.

² W języku polskim: medytacja, rozmyślanie, czasami modlitwa myślna; Ks. P. Siwek, *Śladami Chrystusa*, Poznań-Warszawa 1970, s. 1—21; Ks. J. Bochenek, *Zarys Ascetyki*, Warszawa 1972, s. 226—237.

³ Joz 1, 8; Niech ta księga Prawa będzie zawsze na twoich ustach: rozważaj ją w dzień i w nocy, abyś ściśle spełniał wszystko, co w niej jest napisane, bo tylko wtedy powiedzie ci się i okaże twoja roztropność: Ps 1, 2.

⁴ Ps 76, 12—13: Wspominam dzieła Pana, zaiste wspominam dawne Twe cuda. I rozmyślałam o wszystkich Twoich dziełach i czyny Twoje rozważam. Ps 142, 5.

⁵ Łk 2, 19: Maryja zachowywała wszystkie te rzeczy i rozważała je w sercu. Łk 2, 51.

⁶ *List Barnaby* 10, 11, POK I, s. 74: Przystawajcie z tymi, którzy boją się Pana z tymi, którzy rozmyślają w sercu nad głębią nauki, jaką otrzymali, z tymi, którzy w uściech i zachowaniu mają rozkazanie Pańskie, z tymi, którzy wiedzą, że rozważanie jest dziełem radości i przeżywają słowo Pańskie: Klemens Al. *Pedagog* 3, 11: św. Augustyn, *Enn.* in Ps 36.

⁷ A. Boon, *Pachomiana latina*, Louvain 1932, s. 14 i 20; L. T. Lefort, *Oeuvres de saint Pacôme et de ses disciples*, CSCO 160, Louvain 1956, s. 83.

⁸ Jan Kasjan, *Inst.* 2, 15, 1; 2, 5, 2; 3, 2; 6, 2; 11, 6; 13, 3.

⁹ E. von Severus, A. Solignac, *Méditation*, DSP. t. 10, 46—47, s. 907.

W biblijnych komentarzach św. Hilarego z Poitiers¹⁰ medytacja zachowuje wprawdzie obydwie elementy¹¹, ale w drugim wnosi nowe aspekty, które do tej pory nie zostały opracowane¹².

Wykształcony na literaturze klasycznej¹³ św. Hilary posługuje się słowem „meditatio” w trzech zasadniczych znaczeniach: rozmyślenia nad tekstami Pisma św.¹⁴; wykrycia intencji czy myśli autora danego zdania biblijnego¹⁵; przygotowania i wyrobienia sprawności i biegłości w boskiej nauce objawionej¹⁶.

W biblijnych komentarzach św. Hilarego „meditatio” jest jednym z technicznych terminów na określenie charakteru chrześcijańskiej interpretacji Pisma św.¹⁷ oraz jednego z istotnych elementów życia duchowego¹⁸.

Uogólniając wnioski uczonych studiujących hilariańską interpretację Pisma św.¹⁹ należy powiedzieć, iż Biskup z Poitiers poprzez medytację wykazał zarówno w sposób negatywny — na przykładzie żydów, heretyków — jak nie należy wyjaśniać Pismo św.²⁰, oraz w sposób pozytywny — na przykładzie własnym oraz innych — czym jest interpretacja Słowa Bożego²¹.

¹⁰ Św. Hilary (+ 367) pozostawił trzy pisma egzegetyczne: *Komentarz do Ewangelii św. Mateusza*; *Komentarz do Psalmów*; *Traktat o tajemnicach*; Redakcja PSP przygotowuje ich wydanie w tłumaczeniu ks. E. Stanula CSSR.

¹¹ Meditatio, meditari występuje najczęściej z jakimś zdaniem lub opisem wydarzenia biblijnego, względnie z wyraźną aluzją do tekstu świętego; por. In Mt 2, 2; 8, 4; 23, 6; 24, 3; 24, 6; In Ps 1, 6; 118 Tau 5.

¹² Zadaniem niniejszego komunikatu jest zwrócenie tylko uwagi na ważność medytacji w praktyce egzegetycznej i teologicznej św. Hilarego. Nie roszczę sobie pretensji do wyczerpującego omówienia hilariańskiej medytacji. Przekazuję kilka uwag, które się narzucały przy opracowaniu zasad interpretacji Pisma św. zawartej w komentarzach św. Hilarego.

¹³ H. D. Saffrey, *Saint Hilaire et la philosophie*, W: Hilaire et son temps, Paris 1969, s. 247—265; A. Feder, *Kulturgeschichtliches in den Werken des hl. Hilarius von Poitiers*, W: Stimmen aus Maria-Laach, t. 81(1911) 30—45.

¹⁴ In Mt 5, 13, 950 A: circa haec purganda et promerenda omnis vitae nostrae meditatio laborque versetur; por. Cic. De off. 1, 114; omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut... facere possimus.

¹⁵ In Mt 23, 6, 1046 C: non contentes meditationem legis in Christo fuisse perfectam; por. Tac. An. 5, 4, 1; meditationes Caesaris introspicere.

¹⁶ In Mt 24, 3, 1049 B; in lege meditationem eius quae in Christo est veritatis occultent (Pharisaei); por. Cic. Brut. 308; in omnium doctrinarum meditatione versabar.

¹⁷ Św. Hilary odrzuca judaistyczną interpretację Pisma św. ponieważ w Prawie nie dostrzegła zapowiedzi i przygotowania przyjścia Chrystusa: In Mt 24, 3, 1049 B; Claudere autem eos regnum coelorum ideo ait, quia in lege meditationem eius, quae in Christo est veritatis occultent, et corporeum adventum a prophetis praedicatum doctrinae simulatione abscondant; In Mt 23, 6, 1046; TM 1, 1, 72; por. Ch. Kannengiesser, *L'exégèse d'Hilaire*, W: Hilaire et son temps, Paris 1969, s. 127—147.

¹⁸ Całość zagadnienia omawia Ch. Kannengiesser, *Hilaire de Poitiers*, W: DSpl. t. 7(1968) 372—405.

¹⁹ J. P. Brisson, *Introductions do Traité des Mystères*, Sch 19, Paris 1947; N. J. Gastaldi, *Hilario de Poitiers, Exegeta del Salterio*, Paris 1969; Ch. Kannengiesser, *L'exégèse d'Hilaire*, W: Hilaire et son temps, Paris 1969, s. 127—147; J. Doignon, *Hilaire de Poitiers avant l'exil*, Paris 1971.

²⁰ W odniesieniu do Żydów mówi św. Hilary: In Mt 23, 6, 1046 C: Pharisaei vero habere se scientiam legis gloriebantur, quae ad futurorum consecuturam veritatis continebat. Quaerunt autem, quod mandatum esset potissimum in lege: non contentes meditationem legis in Christo fuisse perfectam. Et quidem insolentium ignorantiae legis ipsius verbis responsum est; quae responsio omnem in se veritatis est complexa doctrinam; W odniesieniu do heretyków; De Tr. I, 18, PL 10, col. 14 AB: Optimus enim lector est, qui dictorum intelligentiam exspectet ex dictis potius quam imponat, et retulerit magis quam attulerit neque cogat id videri dictis contineri, quod ante lectionem praesumpserit intelligendum.

²¹ Ten ideał wyraził słowami: TM 1, 1, 72 — omne autem opus, quod sacris voluminibus continetur, adventum Domini nostri Jesu Christi, quo missus a patre

To co jednak szczególnie interesujące w interpretacji Pisma św. i teologii rozumianej jako medytacji to fakt, iż dla św. Hilarego duchowe życie jest warunkiem, bez którego nie można mówić ani o egzegezie ani o teologii²². Z całym naciskiem i wielokrotnie podkreśla Biskup z Poitiers, iż najpierw należy się udoskonalic moralnie i ascetycznie przez praktykę zachowania przykazań i nakazów boskich, następnie dopiero można myśleć o zgłębianiu tajemnic Boga. Porządek ten jest nieodwracalny²³.

Zachowanie przykazań i nakazów Boga zmierza najpierw do oczyszczenia moralnego i wyrobienia pewnego rodzaju nawyku, przyzwyczajenia i zdobycia sprawności do uczciwości i niewinnego postępowania²⁴, następnie budzi ono i zachowuje wiarę w obietnice boskie — podstawowego warunku zrozumienia treści Pisma św. — przedmiotu medytacji i studium tajemnicy Boga²⁵. Dopiero po oczyszczeniu i wyrobieniu sprawności uczciwego postępowania, a w konsekwencji tej pracy, wzbudzonej wiary w boskie obietnice, można oddać się zgłębianiu tajemnic Boga²⁶.

Podobna sytuacja istnieje w pracy rolnika. Jak nie ma żniw bez uprzedniego siania, tak również nie może być interpretacji czy teologii bez uczciwości moralnej w działaniu i myśleniu²⁷. Jak rolnik wierząc w przyszłe żni-

ex virgine per spiritum homo natus est, et dictis nuntiat et factis exprimit et confirmat exemplis... et qui hoc libello visum est ostendere omnem in singulis quibusque et viris et temporibus et rebus adventus sui et praedicationis et passionis et resurrectionis et nostrae congregationis tamquam in imaginem in speculo praeferri, non transcursum memorabo aliqua, sed suis quibusque temporibus universa tractabo ab Adam; *In Mt 2, 2, 924 C.*

²² Jest to wyraźny rys aleksandryjskiej koncepcji teologa i egzegety; por. Le M. J. Guillou, *Hilaire entre l'Orient et l'Occident*, W: Hilaire de Poitiers, *Évêque et docteur*, Paris 1968, s. 39—58.

²³ *In Ps 118 Alef 1, 359*: prius enim est, confirmatis moribus et in innocentiae studium ex communi probitatis honestate compositis veritatis viam ingredi; sequens deinde est, scrutari dei testimonia et expurgato emundatoque animo ad investiganda adesse; *In Ps 118 Bet 10, 376*; sed retentus etiam hic ordo rationis est. Nam prius exercendus est in mandatis dei, tum deinde viae eius considerandae; quia nisi fidelium operum usus praecesserit, doctrinae cognitio non adprehendetur, et agendum a nobis antea fideliter est, ut scientiam consequamur, vias ergo, secundum superiorem expositionem, legem, prophetas, omnia evangelia et apostolos esse existimamus; quos in mandatis dei se exercens propheta consideravit, ut noverit.

²⁴ *In Ps 118 Bet 11, 377*: mandatorum enim ea est ratio, quae nos ad observantiam atque opus innocentiae instituunt... haec ergo exercentur, quia in his operationis est usus per praesentium se exercitationem ad futura confirmans.

²⁵ *In Ps 118 Alef 2, 360*: itaque viam hanc agens beatus est, qui cum oblivione praeteritorum in futurorum spem extenditur, et quae via sit, in qua unus quisque ambulans beatus sit, dominus docet dicens: „ego sum via”. Quisquis igitur in praeceptis eius institerit, hic beatus est, dum vitia carnis coercet, dum animi petulantiam edomat, dum avaritiae famem vincit, dum terrenorum honorum gloriam evitat, qui in his ergo manserit, hic est immaculatus in via et in lege domini ambulans, *In Ps 118 Tau 5—6, 542/543.*

²⁶ *In Ps 118 Bet 11, 376*: a doctrinae perfectae ordine propheta non excedit. in iustificationibus, quas doceri se oravit, meditatur, sicut exercetur in mandatis... quae (iustificationes) ingentem in se habent futurae spei meditationem per negotii praesentis effectum, atque ideo in his meditatur, ut in mandatis exercetur: quia exercitatio usum retinet consuetudinis institutae, meditatio autem se in id, quod nondum obtinuit, extendit, ut per meditationem id, quod expetit, consequatur; quae meditatio iustificationis id consequitur, ne sermonum et promissionum subrepat oblivio.

²⁷ *In Ps 118 Alef 1, 359*: ordinis autem huius et alius propheta non inmemor est dicens: (Oz 10, 12) „serite in iustitiam vosmetipsos et metite vos in fructum vitae et inluminare vos in lumine scientiae”. Non inluminatio primum, sed satio nostra praecepta est, ut, cum antea nosmetipsos, id est vitae nostrae usum in spem fructuum severimus, deinde cum quae sata sunt, messuerimus, tunc nos lumine

wa inwestuje wielki trud i wysiłek w sianie, tak chrześcijanin wierząc Bogu w spełnienie obietnic nie szczędzi trudu przygotowania się na spotkanie z boską rzeczywistością objawioną w Chrystusie ²⁸.

Medytacja w rozumieniu św. Hilarego jest tym, co łączy „sianie” i „żniwa”, życie duchowe i teologię. Jest ona — powiada Biskup z Poitiers — właściwością nie tylko czytania, lecz również religijnego działania; ma ona miejsce nie tylko w badaniach nad tekstem świętym, lecz również w religijnym czynie ²⁹.

Zestawiając zachowanie przykazań i nakazów boskich z medytacją stwierdza, iż pierwsze prowadzi do sprawności w chwili bieżącej, utwierdzając równocześnie w łatwości działania na przyszłość; medytacja natomiast dynamizuje uczciwe działanie, zmierza bowiem do tego, co jeszcze nie zostało osiągnięte, zwraca uwagę na kres ludzkiego działania i myślenia, to jest na obietnice zawarte w boskim planie zbawienia człowieka ³⁰. Przekształca ona praktykę zachowania boskich przykazań z treningu dla osiągnięcia kondycji moralnej w drogę wiodącą do eschatologicznej jedności człowieka z Chrystusem — celu i kresu moralnego i intelektualnego wysiłku chrześcijanina ³¹.

Medytacja pojmowana jako czyn oraz jako refleksja nad sensem tego czynu pełni funkcję czynnika budzącego i podtrzymującego wiarę w tajemnice boskie ³², nosi dalej charakter wyraźnej modlitwy ³³, w obydwóch zaś przypadkach scala i jednoczy w sposób nierozdzielny dążenie moralne i ascetyczne z interpretacją Pisma św., czy nauczaną teologią ³⁴.

scientiae inluminemus, tenendus igitur hic ordo est: sationis messis et inluminacionis, plures enim nostrum inluminari se prius quam serere ac metere festinant, cum satio atque messis quaedam consequendi luminis praeparatio sit.

²⁸ *In Ps 118 Alef 11, 366*: „tu mandasti mandata tua custodiri valde”. Nihil igitur dissoluto animo, nihil incurioso agendum est, sed sollicitos atque anxios curam mandatorum dei exsequi nos oportet ut id, quod agimus, in profectum fidei nostrae cum reverentia eius, cui agimus, exsequamur, ceterum si aliquid remissa voluntate et occupata in res alias cogitatione egerimus, officia quidem corporis in agendo occupabuntur, sed devotionis meritum per neglegentiam non consequemur.

²⁹ *In Ps 1, 12, 27*: meditatio itaque legis non solum in verbis legendi est, sed in operis religione; neque ut libros tantum et scripturas recenseamus, sed ut ea, quae scripturis ac libris continentur, gestis rebusque meditemur, et diurna nocturnaue opera legem semper exercent.

³⁰ Por. przyp. 26.

³¹ *In Ps 118 Tau 5, 542*: sed manatorum domini qui esset finis, ostendit dicens: „concupivi salutare tuum, domine, et lex tua meditatio mea est”, totum se iste in adventum Iesu salutaris extendit; et illud, quod apostolorum beatitudini videre fuit proprium, desiderii inpatientibus concupiscit, hoc tamen ipsum, quod in lege agit, meditationem futurae spei esse significans, quia non ad presentium affectum sed ad futurorum profectum omnis intellegitur suscipi solere meditatio.

³² *In Ps 118 Tau 6, 543*: Ac meditationis istius quod praemium esset, ostendit: vivet anima mea et laudabit te... meditationem legis dei ob id elegit, ut vivat... has laudes deo referre festinat, iudiciis dei absorpta terrenae corruptionis infirmitate ad aeternitatis adiutus profectum: ob id utique, quia elegit mandata et concupivit salutare domini, quia meditatio eius in lege dei semper est. Por. *In Ps 2, 7, 41*.

³³ *In Ps 1, 12, 27*: ut illud apostoli est: „omnia quaecumque facietis in gloriam dei, sive cum manducatis, sive cum bibitis, sive cum aliud agitis” (*In Gor 10, 31*), per hoc enim efficitur, ut sine intermissione oremus, cum per opera deo placita et in gloriam eius semper exercitata sancti cuiusque viri vita omnis oratio sit; ac sic secundum legem noctu dieque vivendo vita ipsa nocturna legis erit et diurna meditatio.

³⁴ *In Mt 24, 6, 1050 A*: Legem namque ipse dederat (Christus), et lex non efficientiam continebat, sed meditabatur effectus; *In Mt 16, 3, 1008 C*: quia legis opera in effectum fidei... constituta est; *In Mt 17, 11, 1017 C*: lex enim in eam fidem, quae per Christum erat revelanda, concluditur; *In Mt 4, 14, 936 B*: lex enim operum posita est, et omnia in fidem eorum, quae in Christo erant revelanda, concludit.

Św. Hilary mówi o „*meditatio legis*” często w przeciwstawieniu do „*meditatio veritatis*”³⁵. Doskonała znajomość Prawa bez czynu moralnego i aktu wiary w spełnienie się boskich obietnic na nic się nie przydała faryzeuszom i uczonym w Piśmie³⁶, a ich wiedza biblijna stała się pustym słowem³⁷.

Opisany natomiast w Psalmie 118 człowiek, wierny nakazom Bożym i spędzający dzień i noc na medytacji prawdy zawartej w Prawie i prorokach, został przyjęty do wiecznej radości przez odwiecznego i zbawczego Pasterza³⁸.

Medytacja dla św. Hilarego jest wreszcie pewnego rodzaju sposobem życia człowieka oddanego Bogu. Wypowiedź z traktatu do pierwszego psalmu przekazująca pewnego rodzaju definicję medytacji warto na tym miejscu przytoczyć w całości: „Nawet doskonałemu nastawieniu człowieka na Boga, niekiedy coś brakuje. Na nic się bowiem nie przyda tylko chcieć osiągnąć szczęśliwość, jeśli za wolą nie pójdzie czyn. Dlatego psalmista dalej mówi: „Nad prawem pańskim będzie rozmyślał dzień i nocą” (Ps 1, 12). Człowiek zatem w pełni doskonałym stanie się wówczas, gdy pochłonie go całkowicie medytacja nad prawem pańskim. Powie jednak ktoś, że to jest niemożliwe z powodu słabości natury ludzkiej. Człowiek musi odpoczywać, spać, jeść. Te naturalne potrzeby nie pozwalają osiągnąć szczęśliwości, skoro zaspokojenie cielesnych potrzeb stoi na przeszkodzie medytacji uprawianej dniem i nocą. O podobnym charakterze jest wypowiedź Apostoła: „Bez przerwy módlcie się” (1 Kor 10, 31). Musimy przecież zajmować się sprawami naszej natury, stąd nie możemy się modlić bez przerwy. Należy jednak pamiętać, iż istota medytacji tkwi nie tylko w słowach lecz również w religijnych czynach. Nie chodzi bowiem o to, abyśmy rozmyślali tylko nad książkami, a nawet nad Pismem św., lecz przede wszystkim abyśmy treść ksiąg i Pisma św. czynami i faktami medytowali, to jest aby czyny spełniano zawsze zgodnie z prawem. Tak bowiem pisze Apostoł: „Czy jecie, czy pijecie, czy coś innego działacie, wszystko cokolwiek czynicie, czyńcie na chwałę Boga” (1 Kor 10, 31). W ten sposób stajemy się tymi, którzy bez przerwy się modlą. Przez praktykę tego, co miłe Bogu, przez czynienie wszystkiego na chwałę Boga, całe życie człowieka świętego staje się modlitwą. W ten sposób również, gdy człowiek żyje w dzień i w nocy według prawa Bożego, uprawia medytację dniem i nocą”³⁹.

Podsumowując powyższe ogólne uwagi na temat hilariańskiego słowa „*meditatio*” należy powiedzieć:

1. W biblijnych komentarzach św. Hilarego medytacja jest jednym z technicznych terminów na określenie chrześcijańskiej egzegezy i teologii.

³⁵ Por. J. Doignon, *Hilaire de Poitiers avant l'exil*, Paris 1971, s. 284 i 385 podaje i analizuje cytaty z Komentarza do Ewangelii św. Mateusza w tym właśnie aspekcie.

³⁶ *In Mt 2, 3, 923 BC*: monet... ne Abraham patrem habere se gloriantur... Dignitas igitur originis in operum constit exemplis, et prosapiae gloria fidei imitatione retinetur.

³⁷ *In Mt 2, 4, 926 A*: et quia Legis opus esset iam in efficax ad salutem: *In Mt 7, 1, 954 B*: Dominus fidei praecepta tradiderat, legem excesserat, iam inutilem atque in efficacem excedendo significans. Mandatorum observantiam exegerat, ante promissorum suorum spem fidissimam imperaverat; *In Mt 21, 6, 1037 C*: Nam in ficu Synagogae positum exemplum est... foliis tantummodo vestitam, id est verbis in omnibus gloriantem, sed fructibus vacuum, operibus quippe bonis sterilem, et expectatis proventibus nudam.

³⁸ *In Ps 118 Tau 6—7, 543/544*: meditationem autem legis dei ob id elegit, ut vivat... per salutarem aeternumque pastorem in caelo angelis aeterna gaudia praebeat se recepta.

³⁹ *In Ps 1, 12, 26—27*.

2. Pomimo, iż nawiązuje do trzech klasycznych znaczeń tego słowa, to jednak znaczenie „przygotowania” wysuwa się na pierwsze miejsce. Jak lud wybrany przygotowywał się poprzez praktykę prawa na spotkanie się z prawdą zrealizowaną w Chrystusie, tak chrześcijanin poprzez życie duchowe przygotowuje się na spotkanie z Chrystusem eschatologicznym. W odniesieniu do egzegety i teologa życie duchowe jest warunkiem, bez którego nie istnieje teologia.

3. Medytacja pełni funkcję dynamizującą duchowe życie. Ma ona charakter modlitwy i aktu wiary w spełnienie się obietnic Boga.

LA MÉDITATION DANS LES COMMENTAIRES BIBLIQUES DE SAINT HILAIRE DE POITIERS

R é s u m é

La méditation, dans les commentaires bibliques de Saint Hilaire de Poitiers, c'est une sorte de méthode exégétique dans la recherche du sens spirituel de la Bible. Cette méthode consiste en ce que l'exégète — même devienne spirituel par la reflexion et par la pratique des commandements de Dieu, et aussi par l'orientation de sa pensée vers les choses divines. La foi en Jésus Christ constitue, en une telle méditation, l'élément essentielle.